

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА І ПРАВО В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ КООРДИНАТ: ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМКИ МОДЕРНІЗАЦІЇ В УМОВАХ АСОЦІЙОВАНОГО ЧЛЕНСТВА З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ

БІЛАС Іван Григорович - доктор юридичних наук, доктор історичних наук, професор, Заслужений юрист України, професор кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

БІЛАС Андрій Іванович - пошукач Національної академії внутрішніх справ, начальник Дрогобицької міліції Львівського обласного управління внутрішніх справ, полковник міліції

Автор статті с філософсько-мировозренческих позицій раскрывает сущность современного государства и права в системе международных координат через призму гуманистических ценностей, их роль в реализации основоположных прав человека и в обеспечении международно-правовых стандартов в межгосударственных отношениях современности. В статье рассматриваются и анализируются современные международно-правовые сущности украинского государства и права, их функциональное назначение в условиях ассоциированного членства с Европейским Союзом, мировых процессов глобализации. Акцентируется внимание на необходимости и направлениях модернизации государства, правовой системы, их ориентирование на обеспечение прав и интересов человека, гражданина и общества.

Ключові слова: система міжнародних координат, асоційоване членство, Європейський Союз, глобалізація, держава, правова система, гуманістичні цінності, міжнародні правові стандарти, порівняльно-правовий аналіз, міжнародні відносини, праворозуміння, механізм держави, державний апарат, місцеве самоврядування, нормотворчість, механізм правового регулювання.

Постановка проблеми

У сучасних умовах глобалізації світу, викликів і загроз світовому правопорядку триває пошук ефективних шляхів гармонізації та оптимізації як загальносупільних, так

і міжнародних відносин. При цьому процес формування загального державо- та праворозуміння вимагає нового осмислення сутності державно-правових явищ на основі філософсько-світоглядних позицій та загальногуманістичних цінностей. Особливої актуальності це набирає з моменту підписання Україною Угоди про асоційоване членство з Європейським Союзом, що спонукає проведення поглибленого міжнародно-порівняльного аналізу державно-правових реалій, поняттєво-категорійного апарату, юридичної техніки й термінології, тлумачення та реалізації права з метою гармонізації національних державно-правових інституцій з європейськими та загальносвітовими, що зорієнтовані на створення рівних можливостей та забезпечення належних умов для реалізації природних прав людини.

Мета статті – полягає у спробі автора з нових філософсько-світоглядних позицій та загальногуманістичних цінностей висвітлити сучасну сутність правової природи держави й національної правової системи, розкрити їх роль та функціональне призначення в обслуговуванні потреб та інтересів людини, у формуванні громадянського суспільства на засадах міжнародно-правових стандартів. У статті з критичних позицій аналізуються усталені підходи та суспіль-

но-ідеологічні штампи сутності державно-правових явищ, формулюється автором їх сучасне призначення і роль у забезпеченні міжнародного правопорядку, як складової частини світової культури та загальнолюдського надбання.

Основні результати дослідження

Методологічна криза (у світоглядних підходах, у невмінні застосовувати традиційні методи, у відсутності нових способів і засобів пізнання), наслідки якої все ще відчуються у вітчизняному правознавстві, значною мірою пояснюється тим, що в науці загальної теорії держави і права був істотно деформований такий важливий механізм її саморозвитку, як методологічне відображення аналізу наукових проблем. Зміст відображеного механізму полягає в тому, що будь-який пізнавальний акт як у наукових, так і у позанаукових (практичних) формах має властивість «звернення» до самого себе. У цьому відношенні справедливим є визначення Б. Кістяківським методологічного аналізу як «совісті науки» [1, с. 238]. При цьому змістом такого методологічного відображення є не просто співвідношення «об'єкт пізнання – суб'єкт пізнання», а безпосередній зміст цих відносин, їх «практична» сторона, що неминує призводить до поєднання когнітивних процесів із загальними питаннями про сутність людини, світу і т.п. Але, як свідчить історія, в умовах, коли творчий, нічим не обмежений у своїх сутнісних параметрах, відображений процес заміщується готовими ідеологічними стереотипами, суб'єкт такого пізнання втрачає не просто здатність одержувати адекватне теоретичне знання, а й можливість залишатися моральним суб'єктом.

Характерною рисою нинішнього етапу розвитку вітчизняної юридичної науки є подолання вузьконормативного підходу до осмислення державно-правової реальності, відповідно до якого сформувалися і домінуюча в теорії держави і права фундаментальна теоретична схема, і пануючі концептуально-методологічні установки в правопізнанні загалом [2, с. 3-12].

Серед наукового філософсько-правового спадку варто виділити особливі праці мис-

лителів Нового часу, які безпосередньо стосуються правових проблем функціонування держави. Зокрема, Томас Гоббс суверенну державу називає «левіафаном», так як державна влада встановлює панування розуму, миру, безпеку, захист власності, справедливості; лише вона приводить громадянське суспільство до цивілізованої впорядкованості на основі права та може впорядкувати відносини у стані «війни всіх проти всіх».- Дж. Локк у «Двох трактатах про управління» мотивує, що утворення державної влади мало у своїй основі згоду народу, за допомогою неї суспільство перетворюється на єдиний організм, при цьому люди віддають частину своєї природної свободи заради блага держави і суспільства.

Отже, глибинна сутність держави полягає у служінні та підпорядкуванні інтересам людини, громадян, що об'єднуються у суспільство й усвідомлюють природну потребу в необхідності творення держави. Водночас парадоксальним для нашого пострадянського, посттоталітарного суспільства (його ментальність продовжує існувати у свідомості його ж творців, що живуть у нашому сьогоденні) є сприйняття держави як символічного знаку самодержавної влади, володарювання, що виконаний у вигляді золоті кулі, яку вінчає хрест або корона. До того ж у Російській імперії, до складу якої століттями насильницьким шляхом приєднувались українські землі, сутність держави ототожнювалась виключно з правителем-государем-самодержцем, звідки й до нині похідною є назва – «государство», що й відображає його сутність як тоталітарну форму правління над народом, а не для народу. Тож закономірним було і залишається несприйняття сучасної європейської, загальнолюдської моделі державного будівництва.

Великий внесок у подальший розвиток правової природи держави зробив Ш. Монтеск'є, який у трактаті «Про дух законів» сформулював й обґрунтував ідею і принципи поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки, які взаємно стримують одна одну. Згідно з теорією Ж.-Ж. Руссо, держава виникає внаслідок укладення суспільного договору між людьми, що перебувають у «природному» стані, відтак ста-

ють єдиним, цілим народом. Угода людей, на думку Руссо, – основа законної влади, як наслідок, кожна людина, підкоряючись загальній волі, водночас стає одним з учасників цієї волі.

Національна політико-правова думка також не оминала проблеми дослідження сутності держави. Українським Аристотелем заведено називати С. Оріховського – Роксоліянина, представника українсько-польської науки. Значення його творчої спадщини важко переоцінити. Передусім зауважимо, що він відкрито виступив з передовою ідеєю світської, соціальної природи походження держави. Можна стверджувати про те, що він стояв біля витоків договірної теорії походження держави, адже серед вітчизняних філософів він був першим. Водночас він піддавав критиці тодішню концепцію божественного походження основних соціально-політичних інститутів. Він обґрунтовував принцип незалежності і невтручання церковної і світської (політичної) влади у справі одна одної. Оптимальною формою правління він вважав конституційну монархію, при якій короля обирає лише шляхта, тобто частина народу.

Найбільшою заслугою С.Оріховського було те, що він одним із перших у тодішній Європі започаткував теорію правової держави, причому в основу цієї теорії він заклавав відразу два класичні принципи, що в незмінному вигляді дійшли до наших днів: це принцип поділу влади та принцип верховенства права. Він слушно зазначав про те, що «закон же, якщо є душею і розумом держави, значно кращий за непевну державу і вищий за короля» [3, с.802].

Наведене зі всією очевидністю стверджує про глибокі історичні традиції українського народу у національному державотворенні та органічну єдність з європейською моделлю суспільного устрою й державного будівництва. Тож нинішній європейський вибір України є не що інше, як повернення до власних державотворчих традицій та орієнтація державно-правових інституцій на потреби людини, громадянина та суспільства.

Водночас загострення конфронтації в багатьох сферах та напрямках владно-право-

вої взаємодії в умовах суперечливих процесів розвитку сучасної техногенної цивілізації одночасно зі спробами застосувати оптимальні засоби подолання нестабільності та конфронтації в різних територіальних складових та групах суспільних відносин свідчить про потребу наукового аналізу змінної детермінанти правової природи держави.

Основою для здійснення державної влади є потреби й інтереси людей. Тому в ході державного управління про ефективну реалізацію влади можна говорити лише тоді, коли з'являється суспільний запит у такій послідовності: приватні інтереси – приватні цілі діяльності – соціально значущі інтереси – публічний інтерес – публічна мета діяльності – вплив.

Зародження інституційної форми у владних відносинах зумовлено переходом від додержавного правління (племінно-бюрократичне суспільство) до державної форми організації соціуму, оскільки виникає потреба у визнанні певної інституції як суб'єкта влади загальнодержавного рівня.

Ш. Монтеск'є відзначав, що «...всяка людина, яка має владу, схильна зловживати нею, вона йде у цьому напрямку, доки не досягне покладеного для неї ліміту» [4, с. 289]. Відтак виникає потреба запровадити реальні механізми запобігання ситуації, «щоб не було зловживання владою, потрібен такий порядок речей, за якого б різні інститути влади стримували один одного. Теоретично це такий державний устрій, за якого нікого не будуть примушувати робити те, чого його не зобов'язує робити закон» [5, с. 289]. Подібний державний устрій стає можливим для сучасного суспільства, а стримуючі завдання може виконувати саме інституціалізована структура влади. Однак наявність інституціалізованої влади не призводить автоматично до правової реалізації владного механізму, тобто не створює функціонування владних відносин у правовому вимірі.

Влада в сучасному суспільстві набуває, порівняно з минулим, нової структурної і функціональної змістовності в системі управління державою. Впровадження принципу розподілу державної влади, поступове формування дієвої системи органів місцевого самоврядування, докорінна зміна орієнтирів

взаємовідносин влади і суспільства – усе це правові демократичні основи функціонування публічно-владних інституцій. У демократичній державі діяльність окремих носіїв влади раціоналізована, як зазначав М. Вебер, завдяки «встановленим правилам, які якраз і визначають, хто саме і якою мірою мусить ними керуватися» [6, с. 158].

Як стверджує В. Ковальчук, «державна влада здатна стати виразником волі народу, а отже, набути реальної легітимності лише за умови збалансованості та координованості дій органів, на які покладено функцію забезпечення конституційності» [7, с. 36]. Погоджуючись з його розумінням, вкажемо, що такі органи влади доцільно поділити на дві групи. Перша група – це органи «конституційно-виконавчі», основна роль яких полягає в забезпеченні конституційності, тобто в реалізації конституційних положень, переведенні їх у стан де-факто, йдеться, зокрема, про такі положення, які містять фундаментальні принципи правової держави. Друга група – це органи «конституційно-наглядові», які перешкоджають відхиленню від реалізації конституційних положень, тим самим забезпечуючи умови практичного втілення норм Основного закону в життя.

Основним завданням державної влади є інтегрування різноманітних громадських інтересів. Особиста свобода є природним правом людини, джерелом її самостійності, що визначає зміст і цілеспрямованість держави. У суспільній сфері межі свободи встановлюються правами держави, які випливають із суспільних потреб. Отож, рамки, у яких кожний може рухатися без завдання шкоди іншим, визначаються законом. Але цю визначену межу між державою та індивідуальною діяльністю неможливо вказати раз і назавжди, оскільки з розвитком життя інтереси й вимоги суспільства можуть змінюватися, і вже залежно від ступеня інтересів окремого й загального змінюється й межа людської свободи. Тобто вони повинні мати місце лише настільки, наскільки вони необхідні суспільним сукупним інтересам. Це є той загальний стрижень, що визначає діяльність державної влади та регулює ці відносини.

Тому в інституційній структурі державної влади має бути компонент, функціональ-

ним призначенням якого є досягнення мети інтегрування, погодження інтересів публічних та індивідуальних кожного суб'єкта соціуму. На основі об'єднання різноманітних переважних інтересів виробляються рішення, які стають керуючими правилами для функціонування соціального середовища як певної соціально-адміністративної цілісності. Відповідно, за державною владою закріплюється право на такий вид діяльності.

Організаційна структура інституціонального рівня влади детермінується діяльністю її інститутів. Ця структура пов'язана, на наш погляд, з чотирма типами діяльності: 1) прийняттям і реалізацією нормативних рішень; 2) наданням громадських послуг; 3) забезпеченням «соціальності держави»; - 4) артикуляцією й агрегуванням інтересів.

Здійснення перших трьох типів діяльності характерне для певного набору інститутів, які в сукупності утворюють публічну підсистему системи влади. Якісне здійснення всіх типів діяльності неможливе без адекватного залучення громадськості, громадських організацій. Ідеться, по суті, про утворення громадянської підсистеми влади. Внутрішня організація, функціонування, взаємодія публічної й громадянської підсистем визначають структурно-функціональні механізми влади інституціонального рівня.

Важливою функцією державної влади є необхідність реалізації власних рішень, їх перетворення на конкретні дії щодо організації й реалізації впливу. Тому другим важливим компонентом механізму державно-публічного володарювання є виконавчий або управлінський компонент, який у межах поставлених перед ним завдань раціонально впливає на соціальне середовище. Цей компонент сприяє мобілізації засобів, необхідних для вирішення поставлених завдань, їх трансформації у вплив. У реальному житті для функціонування інституцій державної влади характерні: 1) легально закріплене й легітимно визнане за державними інституціями влади право на використання силового ресурсу; 2) монопольне право на збір податків, чим забезпечується економічний чинник функціонування влади; 3) легальне право на нормотворчу діяльність – ухвалення рішень. Усе це створює основу для

можливості зовнішньої реалізації владної суб'єктності.

Механізм правової державної влади передбачає чітко визначені повноваження нормотворчого і виконавчого компонентів і відповідну персональну відповідальність за втручання представників одного компонента у справи іншого. Державна влада має необмежений юридичний характер, переважне право на правотворчу (як спосіб організації громадських стосунків) і правозастосовну (як спосіб регулювання і контролю) діяльність. Урівноваження інтересів різних соціальних груп досягається завдяки загрозі позбавлення індивіда або соціальної групи владного статусу в разі порушення цих правил, а реалізується завдяки взаємному контролю.

Перевагою функціонального механізму є зменшення ролі окремого владного індивіда у функціонуванні публічної підсистеми, що запобігає можливій узурпації влади з боку певних політичних сил. Проте цей механізм, як і попередній, має свої недоліки: функції нормотворчого й виконавчого компонентів є надто розмитими в умовах плінного навколишнього середовища, а також дуже складною є практична реалізація механізмів індивідуальної відповідальності.

Незалежно від реалізованого механізму урівноваження, його запровадження в публічну підсистему дає змогу створити причинну залежність між нормотворчим і виконавчим компонентами, завдяки необхідності врахування у своїй діяльності вимог іншого компонента. Це можливо завдяки наданню цим компонентам повноважень урівноваження, що дозволяє збалансувати діяльність складових публічної підсистеми системи влади.

Громадянське суспільство передбачає подальшу розбудову і впровадження чіткої системи влади на основі суворого дотримання принципів розподілу влад, їх взаємодії і взаємоконтролю, на основі поєднання широко розвиненої повноправної системи представницьких органів, яких обирає правоздатне населення, що йому підзвітні і виражають його волю, та органів державного управління (утворюються представницькими органами у визначених законом межах).

Мова йде про запровадження в Україні повноцінної сучасно європейської системи місцевого самоврядування, яка історично розвивалась упродовж попередніх століть з активною участю української спільноти. Зауважимо, що українське місцеве самоврядування вирізнялося особливою побудовою, що була найбільш прийнятною для української ментальності. Загалом же можна ствердити, що основний принцип західноєвропейського громадського самоврядування – «свобода від» (у розумінні від держави; «дистанціювання» інтересів муніципальної громади, поліса від державних інтересів) – складно приживався у Східній Європі, зокрема в Україні, де більш прийнятним був принцип «свобода для» (коли муніципальний колектив має чималі повноваження для реалізації не стільки своїх, скільки загальнодержавних завдань) [8, с.174].

Якщо методологічно сконцентруватися на формально-бюрократичному підході до аналізу інституційних характеристик державної влади, то припустимим є висновок, що всі сучасні держави бюрократично організовані, тобто засновані на ієрархічно структурованому управлінському апараті, здійснюють формалізоване діловодство в цілях виконання чітко визначених завдань. У термінології М. Вебера, бюрократичне панування – це панування, що спирається на адміністративний апарат, легітимність якого заснована на вірі в законність правил, що, у свою чергу, забезпечує суворе підпорядкування чиновників по вертикалі влади [9, с. 42]. Бюрократичний апарат, згідно з концепцією раціональної бюрократії Вебера, становить ядро державності. Бюрократичний апарат виступає одночасно і джерелом, і інструментом державної влади, причому мова тут йде про ефективний і дієздатний бюрократичний апарат, який є не тільки ключовою ланкою, що сполучає державу з громадянами, а й виступає актором у міжнародних відносинах.

Адміністративний апарат управління – це не просто статична система влади, це колосальна рушійна сила змін, здатна, проте, вийти із зони політичного контролю або, навпаки, потрапити під вплив девальвувачих факторів. Бюрократичний апарат

є одночасно й уособленням інституційної стабільності державної влади, реалізатором політико-правових норм та представником народного суверенітету. Проте сучасне правознавство не має однозначного розуміння органів державної влади. Розгляньмо приклад з європейського права. Королівські поліцейські сили Ольстеру розглядалися Судом ЄС як «державний орган» у справі 224/84 *Jonson v. RUC*. Високий суд Великої Британії у справі *R. v. London Borough Transport Committee ex parte Freight Association Ltd* (1990) вирішив, що місцеві органи влади є «органом держави». Рішення у справі *Rolls-Royce v. Doughty* визначає, що приватизована промисловість може розглядатись як «державний орган», якщо її повноваження та відповідальність відносять її до цього визначення (див. докладніше [10, с. 199]). Тож підсумуємо, що судові органи подекуди можуть ототожнювати органи держави з органами місцевого самоврядування та й навіть державними підприємства. Така позиція є недоречною і доктринально помилковою з погляду теоретичного правознавства та пояснюється особливостями європейського права перехідного періоду, необхідністю в судовому порядку заповнити нормотворчі прогалини та врегулювати колізії.

Очевидно, що інституційні характеристики пов'язані першочергово з фактором ефективності державного апарату. Головною турботою суб'єкта верховної державної влади повинна стати діяльність, спрямована на пошук шляхів підвищення ефективності якості та результативності діяльності державних органів, установ й організацій, що гарантують безпеку держави, захист прав і свобод її громадян. Могутність держави залежить не лише від величини її території, природних багатств, оснащення і численної армії, але й від умілого керування суспільством з боку державної влади. У правовій державі ефективне функціонування державних органів має ґрунтуватися на таких принципах: 1) у своїй діяльності органи державної влади повинні керуватися принципом первинності прав і свобод людини та громадянина; 2) принцип народовладдя означає, що верховну владу в країні отримують органи, яким народ надає відповід-

ні повноваження; 3) принцип світськості означає взаємне невтручання як держави і її органів у справи церкви, так і церкви – у справи держави; 4) принцип деідеологізації означає, що ніяка ідеологія не може встановлюватися державною або обов'язковою, органи державної влади не мають права насильно спонукати до сповідання яких-небудь поглядів, суджень, ідей; 5) принцип законності в діяльності державних органів означає суворе, неухильне виконання ними приписів Конституції та інших законодавчих актів.

Правова природа механізму державної влади вимагає, щоб її інституційний вимір був наділений ще й такою характеристикою, як компетентність. Безумовно, у демократичних державах потрібно ставити питання про встановлення меж державної влади, однак у суспільствах і політичних системах, що реформуються, питання про обмеження влади, а також проблеми її легітимності, авторитетності, ефективності не повинні передувати, випереджати питання про наявність самої влади та її інституційної сили. С. Хантінгтон стверджує: «Перш ніж ставити питання про обмеження влади, повинна існувати сама влада, а самої влади не вистачає в тих країнах, що модернізуються, де вона є заручницею опозиційної інтелігенції, бунтівних полковників, бунтівників студентів, некомпетентних чиновників і т. д.» [11, с. 23].

Російський науковець І. Іванников чітко ставить знак рівності між такими двома інституційними алгоритмами державної влади, як ефективність та відповідальність. Він стверджує, що відповідальність у політико-владному управлінні просто необхідна. У правовій державі має бути взаємна відповідальність держави й особи. Він навіть каже, що «обидві сторони владно-управлінських стосунків мають бути відповідальні, причому взаємно, але міра і характер здійснення відповідальності різні, адекватно вектору управлінської дії» [12, с. 56].

Влада, яка замість того, щоб сприяти розвитку суспільства, лише руйнує його, знижує рівень і якість життя народу, є аморальною, оскільки її закони хіба що руйнують саму державу. Теоретично було б

правильним вважати, що таку владу може «повалити» народ. Однак на практиці жодна конституція не закріплює права народу виступати проти державної влади, чинити опір антинародній політиці з використанням зброї. Водночас було б слушним на конституційному рівні закріпити право народу на законний спротив – опір будь-яким формам узурпації влади, оскільки це є прямим зазіханням на природні права людини. Більше того, у громадянському суспільстві це має стати обов'язком громадян – якомога скоріше змінити форму правління, яка спрямована на системні утиски й порушення природних прав і свобод людини та громадянина. Вважаємо за логічне збільшити кількість конституційних деліктів, за які державні органи і державні службовці повинні притягуватися до відповідальності, та розробити відповідний механізм реалізації притягнення до юридичної відповідальності. Варто було б водночас збільшити й кількість суб'єктів державної влади, яких можна притягати до юридичної відповідальності.

Однак забезпечити легітимну конституційність державної влади лише через збалансованість та координованість у роботі органів державної влади не можна, точніше, цього замало, як і недостатньо для цієї мети нормативно-правового регулювання владно-політичних відносин, які виникають усередині держави, потрібно, окрім того, щоб окрема особистість мала змогу брати безпосередню участь у владній діяльності. Це передбачає не лише участь громадян у формуванні органів державної влади шляхом чесних виборів, а й залучення народу до процесу ухвалення важливих політичних рішень і, що найважливіше, – до первинного етапу створення, народного обговорення та прийняття нормативних рішень, як слушно стверджує професор А. Селіванов [13].

В умовах асоційованого членства України у Європейському Союзі тривалий період знадобиться для системної модернізації державного механізму, його оптимізації та децентралізації державної влади. Водночас паралельно слід формувати сучасну національну правову систему за зразками міжнародно-правових стандартів, зорієнтовану на обслуговування потреб та інтересів людини.

Формування правової держави в умовах переходу від посттоталітаризму до вільного громадянського суспільства, проголошена плюралістична демократія зумовлюють необхідність здійснення державно-правового впливу в законних межах. Нині проблема форм здійснення державної влади є однією з гострих й актуальних. Її значення визначається вже тим, що в сучасних умовах можливе ірраціональне використання правових форм здійснення державної влади, на жаль, їй (владі) властиві приховані важелі та форми державно-владних відносин, так звані «підводні течії впливу». Між тим досконалість реалізації правових форм влади повинна існувати в будь-якій державі, не кажучи вже про державу, яка оголошує себе правовою.

Однак говорити про правову досконалість функціонування державної влади можна тільки в тому разі, якщо вона у своїй діяльності керується правовими положеннями і принципами, а це, у свою чергу, зумовлює функціонування інституцій держави у правовій системі задля недопущення узурпації владних повноважень і зумовлених такою узурпацією зловживань владою. При цьому, в умовах глобальних світових процесів, порушення усталених принципів світового порядку й безпеки, держава набирає нового звучання, як інституція з узгодження суспільних інтересів, обслуговування громадян, створення рівних умов для реалізації природних прав людини, захисту загальносуспільних й національних інтересів, гармонізації міжнародних відносин, взаємовигідної співпраці з іншими державами, ефективної міждержавної діяльності з підтримки миру, захисту світового правопорядку й безпеки.

У загальному вигляді глобалізацію можна уявити як сукупність процесів становлення більш-менш єдиних загальносвітових систем в економіці, фінансах, технології, політико-правовій сфері, інформаційній сфері, а також у сфері культури та інших видах людської життєдіяльності. Як явище гіперсоціального характеру, глобалізація впливає на всі сфери суспільного буття, зокрема на політичну, державно-владну та правову. Попри те, що в міжнародному та

українському науковому колах є спроби виробити єдину стратегію глобального програмування правових явищ, на сьогодні не вироблено єдиної гносеологічно-правової концепції глобалізації, яка могла б стати основою розуміння загальнопланетарної трансформації устрою держави, права, влади та окремої особистості.

Державна влада окремої держави не існує ізольовано від інших держав у міжнародному просторі і повинна адекватно і миттєво реагувати на характер змін у суспільстві або на певні геополітичні коливання. У широкому розумінні – державна влада повинна ставити перед собою не тільки внутрішньодержавні цілі, але й знаходити консенсус із загальнолюдським соціумом, у тому сенсі, що вона має гуманітарний характер, покликана, передусім, служити людству. Діяльність з реалізації влади в межах форми правління постійно є об'єктом рефлексії щодо відповідності проблем розвитку суспільства та його моральним орієнтирам. Тому влада в межах форм правління має вирішувати конкретні ситуативні і магістральні стратегічні завдання розвитку суспільства. У зв'язку із зростанням негативних наслідків активної діяльності сучасної людини актуалізується питання про докорінну парадигму зміни методів, форм і способів управління природною і соціальною дійсністю.

Актуальність розгляду проблем глобалізації зумовлена тим, що в онтологічному змісті процеси щодо глобальних змін є природними і такими, що вже існують в соціумі. Розмови чи дискусії про якісь специфічні умови, особливості національного розвитку, кризові стани і внутрішні трансформації не можуть ані скасувати, ані відкласти невольому дію об'єктивних законів глобального розвитку [14, с. 12]. Актуалізуючи первинну думку про те, що розв'язання проблем глобалізації в державно-владному контексті є необхідним джерелом наукового пошуку, О. Ющик дійшов до висновку, що більшість сучасних типів право розуміння орієнтується на ліберальну концепцію права XIX ст., що вже довела свою неадекватність умовам сьогодення. А тому нагальною проблемою для юридичної науки має стати конструювання нового типу право розуміння, який врахову-

вав би реалії пост сучасної доби початку XXI ст. [15, с. 148]. Перед юридичною наукою постала потреба розробити новий науковий концепт світового глобального правового розвитку. Дослідження державно-правових явищ у межах теорії держави і права має глибинний аксіологічний зміст, оскільки визначає ціннісні та антиціннісні явища в межах нового право розуміння. Глобальний простір відкидає антиціннісні явища класичної світобудови, трансформуючи всю політичну та правову реальність. Проявляється також антропологовий зміст, тобто заради людини, як соціальної істоти, здійснюються трансформації та модернізовані зміни. Людина виступає автентичним інтерпретатором нового політико-владного і правового характеру світобуття на основі новітнього ідеологічного сприйняття і глибинного соціокультурного досвіду державотворення.

Зараз процес глобалізації стає реальністю незалежно від того, чи усвідомили це ми, а це означає зміну всієї парадигми життя: людства загалом і кожної людини окремо. Різні вияви глобальних явищ і стратегій стають предметом обговорення для представників найрізноманітніших галузей знання – від економіки до естетики. Сучасна глобалізація – це глобалізація ризиків, соціально-політичних конфліктів, екологічної кризи, тероризму та організованої злочинності; вона загострює колишні проблеми, роблячи їх загальними і всеохоплюючими [16, с. 2]. Кожен елемент всесвітньої будови існує як фрагмент загальної цілісності, у якій процеси взаємозалежності визначають вплив змін кожної її складової частини на характер цивілізаційного процесу як всього Всесвіту, так і в межах окремих державних утворень. Однак разом із цим не вироблено єдиного погляду на правову глобалізацію. Як вказує російський науковець Є. Оглезнев, «кумулятивні наслідки глобалізації, які виявляються в капіталістичних країнах, свідчать про те, що вони переживають процес глибокої трансформації, у ході якої їх владні повноваження, ролі та функції переосмислюються, перебудовуються і вступають у проміжну сферу глобальних та регіональних систем і структур» [17, с. 8].

Сучасне суспільство характеризується поглибленням трансформаційних процесів. В умовах світових трансформацій державна влада не лише виступає об'єктом впливу, а й сама може активно впливати на зміни в суспільстві, сприяє гармонізації держави і права, вдосконаленню міжнародного права, підвищенню ефективності владного регулювання та рівня суспільної або індивідуальної правосвідомості тощо. Вивчення і пізнання владних і правових глобальних процесів, враховуючи властиві їм суперечливі тенденції, – це спільне завдання для всіх сучасних країн і всього світового співтовариства. Об'єктивний аналіз дає змогу правильно оцінити ступінь загального і специфічного в політичному, економічному, правовому, науково-технічному, соціально-культурному та іншому розвитку держав й адекватну міру правових розбіжностей і ступінь правової інтеграції.

Основу глобалізації заклала масова міграція та інтеграційні ринки капіталу ХІХ ст. Технічні досягнення, що дозволили пришвидшити і здешевити переміщення людей, товарів, грошей, інформації тощо, значно посилили початкові тенденції. У ХХ ст. межі національних держав стали занадто тісні для швидкозростаючих виробничих сил і ринкові відносини вийшли за межі національних кордонів. Економічні, науково-технічні, політичні, культурні та інші відносини дедалі більше стають поза державними і, цілком природно, все менш контрольовані державою або урядовими організаціями. Інтенсивні процеси глобалізації відбувалися спочатку під час активного формування єдиного світового економічного простору. Сьогодні ці процеси простежуються в усіх сферах життя суспільства.

Глобалізацію можна означити як процес всесвітньої та системної (охоплює усі суспільні сфери) політичної, економічної та культурної інтеграції й уніфікації, що призводить до міжнародного поділу праці, міграції, стандартизації законодавства, економічних і технічних процесів, а також зближення культур різних країн. Наслідком глобалізації світу є також і вищий рівень залежності від усіх його суб'єктів, кількість яких, до речі, також збільшується,

як і кількість спільних для груп держав проблем.

З уваги на викладене, основною метою глобальної інтеграції виступає реалізація загальних інтересів, шляхом досягнення геостратегічного консенсусу та збереження національної ідентичності. Процес інтеграції держав, як абстрактне поняття, має початковий етап (мінімальна взаємодія держав, коли можна констатувати наявність інтеграційного процесу) і кінцевий етап (взаємодія такого масштабу, коли держави втрачають міжнародну правосуб'єктність, яка властива їм як первинним суб'єктам міжнародного права). Кінцевим етапом інтеграційного процесу є створення єдиної держави. Отже, процес інтеграції держав – це процес побудови міждержавної моделі співпраці, для яких характерна сукупність міжнародно-правових ознак.

На думку В. Кварацхелія, «основною характеристикою процесу глобалізації, що відбувається в сучасному світі, є екстраполяція ліберально-демократичних цінностей на всі регіони без винятку. Це означає, що політичні, економічні, правові та інші системи всіх країн світу стають ідентичними і взаємозалежність держав досягає небувалих масштабів. До цього часу народи і культури ніколи не були так залежні один від одного. Проблеми, що виникають у будь-якій точці світу, миттєво позначаються на всьому світі. Процес глобалізації та гомогенізації призводить до створення єдиного світового співтовариства, у якому формуються єдині норми, інститути та культурні цінності» [18].

Кумулятивні наслідки глобалізації, які виявляються в країнах з розвинутою економікою, свідчать про те, що вони переживають процес глибокої трансформації, під час якої їх владні повноваження, ролі та функції переосмислюються, перебудовуються і вступають у проміжну сферу глобальних і регіональних структур. Якщо буття національної держави в умовах глобалізації піддано трансформації, то, очевидно, роль форми правління підлягає серйозному перегляду. Проблема вибору оптимальної форми правління є необхідною, а отже, актуальною.

Державна влада змінює свій статус і, видається, це перманентно пов'язано зі змі-

ною ролі і місця самого феномену держави в політичній системі суспільства.

Білоруські науковці вказують на зміну політики держави: «Епоха глобалізації змушує кожну країну переглядати свою зовнішню політику і приділяти пильну увагу проблемі посилення свого геополітичного становища. Тобто піклуватися про те, щоб максимальне коло країн було зацікавлене в розвитку найтісніших відносин. Більше того, щоб ці країни не уявляли існування без послуг, які їм може надати ця держава» [19, с. 200].

У сучасній політико-правовій ситуації суверенітет перестали розглядати як невіддільну ознаку держави. У справі 26/62 Van Gend en Loos Суд ЄС визначив: «Суспільство створює новий правовий порядок (похідний) від міжнародного права, для цілей якого держави обмежили свої суверенні права, хоча й в обмежених сферах» [20, с. 191]. Глобалізація влади – тотальний контроль може поширюватися не тільки на окремих громадян чи суспільство, але й на саму владу, тобто суверенність окремих держав в епоху глобалізації фактично розчиняється, і сучасні інформаційно-комунікаційні технології цьому активно сприяють [21, с. 606]. Дедалі частіше висувуються припущення про відмирання суверенітету як атрибута сучасної держави. Цей процес І. Кресіна називає «ерозією внутрішнього суверенітету» [22, с. 148]. Отже, держави, які утворюють світову систему, зберігають свою специфіку і є різними зразками соціально-економічного та політичного розвитку. При цьому зберігається відмінність у фактичних рівнях суверенітету. Існують держави, які самостійно реалізують внутрішню і зовнішню політику, і ті, в яких процес ухвалення політичних рішень детермінується імпульсами, що виходять від інших держав. Відповідно до правового підходу, у цьому випадку не існує проблеми, оскільки формально останні є суверенними утвореннями, тобто суверенітет трактується категорично – констатується його наявність або відсутність. Проте динаміка політичних процесів вносить зміни в політичну практику, що дозволяє констатувати диференціацію рівнів незалежності і самостійності держав [23, с. 2].

Однією з нерозв'язаних проблем міжнародного права є те, що статут ООН декларує рівність держав, разом із цим існують «сильніші» і «слабші» держави, які не можуть однаково впливати на геополітичний простір та на вирішення всесвітніх питань існування людства. «Слабші» держави мають слабший суверенітет і роль державно-владних інституцій так само, як сама держава, залежна від декількох елітарних держав. Однак проблема не тільки в рівності статусу держав, а й у зміні ролі держави – інші всесвітні організації міжнародного урядового і навіть неурядового рівня, транснаціональні компанії на сьогодні володіють безпрецедентним правом регулювання загальнопланетарних відносин. Держава вже не виступає атракторною точкою впливу, тобто центр змістився в бік інших суб'єктів. Саме вони мають домінуючий вплив на державну владу кожної держави від «найсильнішої» до «найслабшої».

Зміна ролі держави пов'язана також із зміною суспільних проблем. Сучасність ставить нас перед нерозв'язаними проблемами, які одна, навіть «найсильніша» держава розв'язати не може: продовольча криза, екологічні зміни, тероризм та низка інших. Тому управлінські функції автоматично переходять до конгломерату міжнародних об'єднань, що їх можуть розв'язати. «Що стосується багатьох сучасних проблем, то етнічна держава, здається, більше не є найбільш відповідним рівнем ухвалення рішень, оскільки структури управління дедалі більше переносяться на глобальний рівень, щоб мати справу зі зростаючою кількістю глобальних проблем» [24].

Глобальні зміни зумовлені широким конгломератом суспільних явищ і наступним, як нам видається, фактором зміни природи державної влади. Варто пов'язати ці зміни у сфері глобалізації політичного і правового існування.

Під політичною глобалізацією розглядають систему глобальних процесів, що призводять до уніфікації політичного устрою держав, розширення політичних зв'язків між державами, народами і континентами, і, в підсумку, до встановлення особливих політичних відносин – глобальних за масш-

табом і таких, що пронизують внутрішній устрій усіх держав [25, с. 146]. Політика як суспільна діяльність має різні вектори, вибір якого є показником для державно-владних рішень та, відповідно, впровадження цієї політики в життєздатну сферу через інститути державної влади. У цьому зв'язку відносини між двома країнами мають будуватися з урахуванням їх культурно-історичного і соціально-політичного розвитку. Етнічні, релігійні, економічні, політичні особливості історичного становлення держави-партнера потрібно використовувати при укладенні угод та поглибленні відносин. Зв'язки, що сприяють національним пріоритетам і зміцнюють сформовані внутрішні традиції, слід заохочувати й інтенсифікувати, а такі, що ведуть до порушення традицій, якщо вони не зумовлені корінними змінами в міжнародній обстановці, треба припиняти.

Правову глобалізацію в наукових сферах розуміють як явище, чий «всебічний вплив на державно-правову сферу призводить до трансформації, зміни і модернізації державно-правових інститутів, норм і відносин у рамках національного та міжнародного права» [26, с. 12]. Міжнародні правові норми сприймають як загальний стандарт правової сфери та загальні вимоги, імплементовані в законодавство окремої держави й узгоджені з внутрішньодержавними нормами. Права людини стають чинним правом у глобальному аспекті – на «наднаціональному», наддержавному рівні. Вони мають універсальну юридичну силу, і тому з питань прав людини в міжнародному співтоваристві поступово затверджують універсальну юрисдикцію. Це виявляється, насамперед, у створенні і діяльності численних міжнародних організацій із захисту прав людини під егідою ООН, системи європейської гуманітарної юстиції. Згідно з пріоритетами міжнародного права, кожна національна юридична система покликана будуватися відповідно до принципів і критеріїв прав людини [27, с. 676–677]. Наведемо приклад із практики: право всього Європейського Союзу стало джерелом внутрішнього права європейських держав і чинність його норм не залежить від внутрішнього законодавства окремої держави. У справі 6/64 Costa

v. ENEL Суду ЄС зазначено: «На відміну від звичайних міжнародних договорів договір про європейське економічне співтовариство створив свою власну систему права, яка після набуття чинності договорів стала інтегрованою частиною системи права держав-членів, яку їхні суди зобов'язані застосовувати».

Наслідком зміни правової системи є формування нового устрою державно-владних інституцій, а зміна політичного вектора визначає новітню політику та зміну функцій і принципів владної діяльності. Наголошуємо на тому, що глобалізація правової сфери може спричинити і негативні наслідки, серед яких деформаційні відхилення в бік нехтування національних історико-правових принципів та інститутів окремих держав, сталих політико-правових поглядів. Тобто нав'язування єдиних стандартів права та влади неминуче призведе до її відторгнення як інородного тіла в соціальній реальності. До прикладу, дослідник М. Цимбалюк акцентує, що «при розробці нормативної бази правового регулювання на міжнародному рівні пріоритетна ініціатива має виходити саме від національних, а не наднаціональних інституцій; останні повинні лише узагальнювати, ратифікувати нормативні угоди національних держав та гарантувати їх дотримання» [28, с. 167]. Тільки за умов усвідомлення соціальної природи права воно може виконувати функцію обмеження державної влади. І навпаки, констатація держави як джерела права, коли розглядати її як теоретичну конструкцію, заснована на широкому розумінні сутності держави як країни загалом, що провокує ототожнення механізму організації влади в суспільстві зі самим соціумом, призводить до нехтування проблем розвитку громадянського суспільства, повної етатизації усіх суспільних відносин.

Право під впливом глобалізації підлягає зміні. Як стверджує А. Саїдов, інформаційна революція є підставою зміни форми права, що спричинює зміну змісту категорії права. «Один лише факт того, що правовідносини складаються віртуально, що величезні грошові потоки протікають без реальної присутності їх власників, що будь-який закон будь-якої держави стає відомим кожному

без відвідування парламентської бібліотеки тощо, – будь-який з цих фактів свідчить про закономірні зміни правової форми» [29, с. 468–469]. Право і державна влада співіснують як залежні категорії, тому зміна змісту права зумовлює зміну державної влади через трансформацію управлінських рішень та форми вираження авторитетного веління суб'єкта владних повноважень.

Про ще одну форму зміни згадує М. Козюбра. На його переконання, процеси глобалізації призвели до того, що сьогодні пошук права – це завдання будь-якого юриста, який розглядає ті чи інші конкретні справи. В умовах глобалізації сучасне право позбавлене надмірної формальної визначеності, що перетворює матеріальні норми на формальність, а процесуальні – на абстрактний інструментарій. Головними елементами системи права мають бути не норми, а конституційні принципи, цінності, інтереси, цілі [30, с. 103].

Ще одним чинником зміни ролі державної влади є економічні глобальні реформації. Класик глобалізму У. Робінсон зазначає, що «нації більше не об'єднуються екстернально у велику світову економіку, а інтернально з'єднуються в єдину глобальну економіку і суспільство. Економічна глобалізація служить причиною створення матеріальної основи для транснаціоналізації політичних систем, громадянських суспільств і глобальної інтеграції соціального життя. Глобалізація щораз більше розмиває національні кордони і робить структурно неможливим для індивідуальних націй підтримувати незалежні або навіть автономні економіки, форми правління і соціальні структури» [31, с. 470]. Як пише С. Стрейндж, «безликі сили світових ринків нині більш могутні, ніж держави, яким нібито належить політична влада... Зменшення впливу держав відображається в тому факті, що влада дедалі більше переходить до інших інститутів і об'єднань, до місцевих і регіональних органів» [32, с. 4].

Висновки

В умовах глобальних світових процесів, держава набирає нового звучання, як інституція з узгодження суспільних інтересів, обслуговування громадян, створення

рівних умов для реалізації природних прав людини, захисту загальносуспільних й національних інтересів, гармонізації міжнародних відносин, взаємовигідної співпраці з іншими державами, ефективної міждержавної діяльності з підтримки миру, захисту світового правопорядку й безпеки.

При цьому в системі міжнародних координат особливу тривогу становлять сучасні виклики усталеним принципам світового порядку й безпеки, які системно порушуються та руйнуються з боку окремих держав, зокрема Російської Федерації. Це вимагає адекватного міжнародного реагування, модернізації міжнародних організацій, зокрема ООН, міжнародно-правового обмеження та припинення зовнішньої агресивної політики цих держав. Ефективна підтримка миру, захист світового порядку й безпеки повинні стати загальнообов'язковими для всіх сучасних держав та отримати нормативне закріплення у модернізованому Статуті ООН.

Висновки

У процесі реалізації синхронно ратифікованої національним парламентом та Європарламентом Угоди про асоційоване членство України з Європейським Союзом та подальшої світової глобалізації існуючі державно-правові інституції українського суспільства потребують глибокої модернізації, оптимізації, підпорядкування потребам інтересам людини, громадянина та громадянського суспільства. При формуванні концептуальних положень щодо децентралізації державної влади необхідно зосередити увагу на реорганізації (інституціонально і за повноваженнями) всіх органів виконавчої влади, ліквідувавши паралельні структури у сфері державного управління і місцевого самоврядування. Встановити децентралізований правовий порядок в Україні, коли окремі повноваження щодо видання нормативних актів закріплюються на регіональному рівні та за самоврядними територіальними одиницями; сформувати сучасну національну правову систему за зразками міжнародно-правових стандартів, зорієнтовану на обслуговування потреб та інтересів людини.

Література

1. Кистяковский Б.А. Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права. – С. 238.
2. Тацій В.Я. Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави / В.Я. Тацій // Методологічні проблеми правової науки: матеріали міжнародної наукової конференції. (Харків, 13-14 грудня 2002 р.) / упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевой.- Х.: Право, 2003.- С. 3-12.
3. Оріховський-Роксолянин С. Напучення королеві польському Сигізмунду Августу / С. Оріховський-Роксолянин // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права / упоряд. : С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд ; відп. ред. С. Головатий ; наук. ред. С. Головатий, О. Сироїд, О. Волкова, А. Черевко ; вступ. сл. С. Головатий. – К. : Книги для бізнесу, 2008. – 992 с.
4. Монтескье Ш. Избранные произведения / Ш. Монтескье. – М. : Госполитиздат, 1995. – 800 с.
5. Там же.
6. Вебер М. Соціологія: загальноісторичні аналізи; політика / М. Вебер ; [пер. з нім. О. Погорілого]. – К. : Основи, 1998. – 534 с.
7. Ковальчук В. Проблеми конституційності та легітимності публічної влади в умовах формування правової демократичної держави: вітчизняний досвід / В. Ковальчук // Право України. – 2008. – № 6. – С. 35–40.
8. Копилов В. О. Влада і знання: генезис ідеї епістемократії / В. О. Копилов. – Х. : НАУ ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», 2009. – 514 с.
9. Вебер М. Хозяйство и общество / пер. с нем. под науч. ред. Л. Г. Ионина. – М., 2007. – 377 с.
10. Муравйов В. Лекція професора Муравйова «загальні принципи правопорядку Європейського союзу» / В. Муравйов // Право України. – 2013. – № 6. – С. 190–207.
11. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
12. Иванников И. А. Эффективность государственной власти в России: теоретико-политологический анализ : дис. ... д-ра полит. наук : 23.00.01 / И. А. Иванников. – М. : РГБ, 2007. – 231 с. – (Из фондов Российской Государственной Библиотеки).
13. Селіванов А. Децентралізація державного управління має за мету інтереси народу.- Голос України.- 15.06.2014.- № 114 (5864).
14. Глобалізація і безпека розвитку : моногр. / О. Г. Білорус та ін. ; кер. авт. кол. і наук. ред. О. Г. Білорус. – К. : КНЕУ, 2001. – 309 с.
15. Кресін О., Ткаченко О. Національна держава в умовах глобалізації / О. Кресін, О. Ткаченко // Право України. – 2007. – № 6. – С. 146–150.
16. Цикин В. О. Глобализация: ноосферный подход : моногр. / В. О. Цикин. – Сумы, 2007. – 284 с.
17. Оглезнев В. В. Глобализация и государство: анализ социальной онтологии / В. В. Оглезнев. – Томск : Изд-во ЦНТИ, 2010. – 160 с.
18. Человек: соотношение национального и общечеловеческого : сб. матер. междунар. симпозиума (г. Зугдиди, Грузия, 19–20 мая 2004 г.) / под ред. В. В. Парцвания. – СПб. : С.-Петербург. философ. общество, 2004. – Вып. 2. – Режим доступа: http://anthropology.ru/ru/texts/kvarats_va/mannt_14.html.
19. Мячикова И., Жевняк О. Геополитические стратегии малых стран Европы в эпоху глобализации / И. Мячикова, О. Жевняк // Етнічність і влада: міжнародні конфлікти, тероризм і нові загрози глобальній безпеці : матер. X Міжнар. семінару (м. Ялта, 12–15 травня 2011 р.) / за ред. Т. О. Сенюшкіної. – Севастополь : Вебер, 2012. – С. 200–203.
20. Муравйов В. Лекція професора Муравйова «загальні принципи правопорядку Європейського союзу» / В. Муравйов // Право України. – 2013. – № 6. – С. 190–207.
21. Лойко Л. І. Інформаційне суспільство і трансформація політичної влади / Л. І. Лойко // Держава і право : зб. наук. пр. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – Вип. 50 : Юридичні і політичні науки. – С. 606–609.

АНОТАЦІЯ

Автор статті висвітлює філософські світоглядні підходи з'ясування сутності сучасної української держави і права у системі міжнародних координат з позицій гуманістичних цінностей, їх роль у реалізації природних прав людини і забезпеченні міжнародних правових стандартів у міждержавних відносинах сьогодні. У статті розглядаються та аналізуються сучасні міжнародно-правові проблеми сутності української держави і права та їх функціональне призначення в умовах асоційованого членства з Європейським Союзом, світових глобальних процесів. Акцентовується увага на необхідності та напрямках глибокої модернізації держави і правової системи та їх виключну орієнтацію на потреби інтереси людини, громадянина й суспільства.

SUMMARY

The article reviews and analyzes the current international legal issues of the essence of the general theory of law science and its functionality in legal understanding of international law lawyers. The author of the article describes the philosophical worldview approaches of the essence of modern state and law in international system of coordinates with the position of humanistic values, their role in the natural rights realization and international legal standards evaluation in international relations today. The article it was emphasized on the methodology of teaching of the theory of law and its purpose in the fundamental legal training specialists of international law in the educational system of modern Ukraine.

22. Кресіна І. О. Нові ідеї дослідження інституту національної держави в умовах глобалізації / І. О. Кресіна // Кресін О., Ткаченко О. Національна держава в умовах глобалізації / О. Кресін, О. Ткаченко // Право України. – 2007. – № 6. – С. 146–151.

23. Щербіна О. О. Взаємозв'язок суверенітету і якісних параметрів державності в умовах глобалізації : автореф. дис. канд. політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути і процеси» / О. О. Щербіна ; Держ. заклад «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». – Одеса, 2011. – 16 с.

24. Brahm E. Globalization [Electronic resource] / E. Brahm. – 2005. – July. – Modes of access: <http://www.beyondintra stability.org/essay/globalization/?nid=6563>.

25. Глобализация : учеб. / под общ. ред. В. А. Михайлова, В. С. Буянова. – М. : РАГС, 2008. – 544 с.

26. Бірюков Р. М. Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрямки трансформації) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Р. М. Бірюков. – Одеса, 2011. – 18 с.

27. Алексеев С. С. Восхождение к праву: поиски и решения / С. С. Алексеев. – М., 2001. – 752 с.

28. Цимбалюк М. Формування та реалізація ідеї правового суспільства у процесі розвитку інститутів народовладдя / М. Цимбалюк // Право України. – 2011. – № 7. – С. 161–168.

29. Саїдов А. Порівняльне правознавство та закономірності розвитку права в умовах глобалізації / А. Саїдов // Право України. – 2012. – № 3/4. – С. 468–469.

30. Козюбра М. Суд і правотворення: доповідь на міжнародному семінарі «Юридична методологія – основа гармонізації законодавства України до законодавства ЄС» / М. Козюбра // Законотворчість. – К., 2005. – Вип. 4 : Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним та європейським правом. – С. 103–104.

31. Robinson W. I. Development in Central America: Globalization and Social Change / W. I. Robinson // Development and Change. – 1998. – July. – P. 467–497.

32. Strange S. The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy / S. Strange. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1996. – P. 4.